

FELSEFE VE EDEBİYAT

Prof. Dr. Emel KOÇ*

Öz

Felsefe ve edebiyat insanın kendi varoluşunu açığa vurduğu iki farklı etkinlik alanıdır. Felsefe, varlık, bilgi ve değerler hakkında toplu bir görüş, bütünlüklü bir bilgi elde etme amacı güder. Dil ile bütünlüğe ulaşmış bulunan kavramsal örgü, felsefenin bizzat kendisini oluşturur. Felsefi etkinlik bir kültür bütünlüğünde ve o kültürün diliyle hayat bulur. Diğer taraftan edebiyat ise, genellikle sanatsal güzelliğe sahip olduğu iddia edilebilen yazılı eserlerin bir bölümü olarak tanımlanabilir. Edebiyat, yazılı eserlere ilişkin bir sanat türüdür. O, yaşamlarımızın aynasıdır. Yaşamlarımız ve yaşamlarımızla ilgili konuların tümü edebiyatın konu ya da öğeleri olabilir. Felsefe ve edebiyat birbirlerinden farklı alanlar olmalarına rağmen kesiştikleri noktalar da vardır. Bu çalışma felsefe ve edebiyat ilişkisini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Edebiyat, Dil, Kültür, Gelenek.

Philosophy and Literature

Abstract

Philosophy and literature are two distinct means of activities in which human beings reveal their own existences. Philosophy aims at obtaining a collective view, complete knowledge as to being, knowledge and values. The conceptual pattern which is integrated with language constitutes the philosophy itself. Philosophical activity gains value within a cultural integrity and through the language of that particular culture. On the other hand, literature actually may be defined as any piece of writing that can claim that it has artistic beauty. Literature is the art of written works. It is the mirror of our lives. Our lives and all the subjects that are related to our lives can be the subject matters or elements of literature. Although philosophy and literature distinct means from each other, there are cases in which they intersect with each other. This study handles the relationship between philosophy and literature.

Keywords: Philosophy, Literature, Language, Culture, Tradition.

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Felsefe Grubu Eğitimi A.B.D. e mail: emelkoc20@yahoo.com

Felsefe ve Edebiyat

Insan, varoluşçu filozofların da vurguladığı üzere “bir durum” ya da “bir bağlam” içindeki varlıktır; yani insan kendisini doğal ve tarihsel bir konum içerisinde bulan ve özgür atılımlarıyla bulunduğu durumu şekillendirebilen, ona katkı yapabilen bir varlıktır. İşte insanın eli, emeği ve düşüncesiyle yaptığı her katkı, yarattığı her şey “kültür” adını alır.

Kültür terimi Latince “bakmak”, “işlemek” anlamına gelen “colere” kökünden gelir. Bu anlamda bireysel olduğu kadar bireyüstü bir yapı olarak da kültür, hem bir bakım hem de bu bakımın sonucunda ulaşılan bir durumdur (Gökberk, 2008: 65-66). Bireyüstü bir yapı olarak kültürün oluşumu pek çok bireyin çabasına, uğraşına, oluşumlarını birbirlerine aktarmasına, kendilerine aktarılan kültürel öğeleri benimsemesine, işlemesine ve onu kendinin kılma yolundaki çabalarına dayanır. Dolayısıyla kültür, kalıtım yoluyla değil, gelenek yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılır, geçirilir.

“...Kültür, donmuş bir formlar şemasının kendisini gerçekleştirdiği bir yer olmayıp özgür yaratmaların dünyasıdır” (Gökberk, 2008: 67). Kültürün derinlemesine bir kavrayışla incelenmeye gerek duyan anlamlı dokusu özgür bir davranışlar dünyası olmasından kaynaklanır. Kültürün dil, felsefe, ahlak, sanat, bilim, tarih, din, eğitim, gelenek, görenek, alışkanlık, hukuk, ekonomi, siyaset gibi pek çok ögesi mevcuttur. Kültürel bütünlüğün adı geçen bu öğeleri insani niyet, ihtiyaç, eğilim ve amaçlar doğrultusunda hayat bulur.

İnsani/tarihsel/kültürel olan her şeyde amaçlılık ve amaçlılığı da içerecek şekilde yönelimsellik/kasıtlılık (intentionalite) vardır. Anlam, insan eylemlerindeki yönelimsellikte beliren ve eylemi istek, ihtiyaç ve amaç olarak yönlendiren şeydir (Özlem, 2009: 28). Böylece insan, amaçları doğrultusunda hareket ederken hem kültürel değerlerin oluşumuna katkıda bulunan hem de o kültürel ortamda o kültürün değerleriyle bütünleşen ve o değerlerle kişiliğini inşa eden bir varlıktır. İnsan başarıları olarak anlamlı bir doku bütünlüğü oluşturan kültürün her bir ögesi birbirine sık sıkıya bağlı olup, kültürel bütünlüğün gidişinin belirlenmesinde rol üstlenerek bütünlüğün işleyişine bir biçimde ayak uydurmak durumundadır.

Dil; kültürü kendisinden bağımsız olarak düşünemeyeceğimiz, kültürün her bir ögesine damgasını vuran, kültürel ortamın her yerinde etkisini hissettiren bir ögesidir. Dilin en önemli özelliği özneler arası olup, kültürel bir ortamda hayat bulmasıdır. Tarihsel ve kültürel bir donanımına sahip olan dil, tarihinden ve kültüründen soyutlanarak ele alınamaz. Dil, hem tarih ve kültürün ürünü hem de tarih, kültür, gelenek ve anlamların taşıyıcısıdır.

Dil, sadece ortaklaşa bilgilerin, hepimiz için geçerli bilgilerin bir toplamı olan logos değildir, dilde bir de “psyche” saklıdır. Logos, dünyamızdaki varlıkları nesnel bir düzen içine yerleştirmeye çalışır, psyche ise nesne ile kaynaşıp ona kendi benliğinin formunu kazandırmak ister. Bundan dolayı her dil tektir. Bu yüzden de her dilin

kendine göre bir dünya görüşü vardır (Gökberk, 2008: 72-73). Bir dilde, o dili konuşanların özel ruh ve yaşam biçimi tinsel bir form kazanır.

Dolayısıyla her insan kendi dilinin dünya görüşünün etkisi altındadır. Her dil o dili kullananlara belli bir bakış açısı, görmede bir tutum, belli bir algılama biçimi sunar. Diğer dillere göre “kullanılan bu dil” insana başka bir düşünme biçimi verir: “Bu dille insan dünyayı başka türlü kavrar, bu dilde insanın dünya karşısındaki duygu ve istekleri başkadır”. (Akarsu, 1984: 63) O hâlde kendi dilinin dünya görüşü bireyi sarıp kuşatır, ona belli bir yön verir.

İnsan varoluşunun asli bir unsuru ve kültürün bir aynası pozisyonundaki dilin, kültürün her ögesi için olduğu gibi felsefe ve bir sanat dalı olan edebiyat için de önemi reddedilemez. Gerek felsefe gerekse edebiyat, anlatım aracı olarak sözcükleri kullanır. Ancak bu iki alanın dile yönelik yaklaşımlarının, dili kullanımlarının benzer olduğu anlamına gelmez. Çünkü dilden anlaşılan ve dil diye kabul edilen şey disiplinlere göre her zaman farklılık gösterir. İnsan varoluşunun kendini ifade etmesinin iki farklı tarzı olan felsefe ve edebiyatın dili kullanımları da farklıdır.

Felsefe en genel anlamıyla, insan, evren ve değerleri anlamak amacıyla sürdürülen en kapsamlı bir araştırma, birleştirici ve bütünleştirici bir açıklama girişimi olarak tanımlanabilir. Varlık, bilgi ve değerler konusunda birleştirici ve bütünleştirici bir bilgi elde etme arzusu felsefeyi diğer bilgi türlerinden ayırır. Felsefenin “ne olduğu” geçmişten günümüze tartışıla gelmiştir, ancak onun ne olduğu çerçevesindeki tanım denemeleri filozoftan filozofa, dönemden döneme değiştiği için felsefenin ne olduğunu kavrayabilmek, onun amaç ve muhtevasını saptayabilmek için yapılması gereken şey, felsefeye ilişkin bir tanım denemesinde bulunmaktansa felsefeyi felsefe yapan tavrı, tutum ya da düşünme tarzına dikkat çekmektir. “Felsefi düşünce... araştırmaya, sorgulamaya ve eleştirel bir tavra dayanan bir düşüncedir” (Cevzici, 2007: 15).

Nakilci ve ezberci yaklaşımların aksine merak etme, sorgulama, araştırma, anlama, problemleri çok boyutlu olarak görebilme esasına dayanan felsefi tavır, sorular soran ve kritik eden bir zihnin tavrıdır.

Dolayısıyla bir düşünme tarzının felsefi olabilmesi için felsefi sayılabilecek bir soru etrafında vücut bulması, sistematik olması, mantıksal ve tutarlı önermelerden meydana gelmesi, varlık kavramı etrafında merkezileşmesi, felsefe tarihi çerçevesinde belli bir problematik devamlılık içerisine oturtulabilmesi, evrensel yönelmiş olması gibi fikri inşa gereklerine ihtiyaç duyulur (Gürsoy, 2006: 45-46).

Felsefi etkinliğin felsefi sayılabilen bir soru etrafında şekillenmesi sebebiyle felsefi araştırmanın odağını felsefi sorular oluşturur. Felsefe, sorularını sık sık yenileyen, yeni sorulara açık olan bir disiplindir. Sorular sormanın, sorgulamanın bu denli önemli olduğu bir disiplinin mahiyetini anlamak onun soru dinamizmine bağlı kalınarak oluşturulan yapısını anlamaktan geçer. Ancak burada altı çizilmesi gereken husus, felsefe sorularının gelişigüzel, rastlantısal ya da öncelikle pratik amaçlarla sorulmuş sorular olmayışıdır.

Bu ifadelerden hareketle, felsefenin pratik yaşamdan kopuk olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Salt bilmeye duyulan sevgi, “bilmek için bilmek” arzusu felsefi etkinliğin başlangıcından beri ilk hareket noktasını oluştursa da felsefe, varlığın ve hayatın doğası üzerine yönelmesi sebebiyle teori ve pratik kopukluğuna sıcak bakmamıştır. İnsan felsefesi, ahlak felsefesi, eğitim felsefesi, siyaset felsefesi, sanat felsefesi gibi felsefe alanları teori ile pratik arasındaki etkileşimi göstermesi açısından önemlidir. Zira “teori ile beslenmemiş bir pratik anlamdan, pratik ile desteklenmemiş bir teori de içerikten yoksun olacaktır” (Taşdelen, 2011: 111). Bu suretle nihai noktada teori ve pratik ilişkisini göz ardı etmemeye özen gösteren felsefe, varlığın ve hayatın özüne yönelerek, bu doğrultuda “şaşkınlık” ve “hayret” ile karışık bir araştırma ve anlama arzusunu içeren “neden ve niçin”li sorular sorarak yola çıkar.

Merak ve hayret itici güçleriyle açığa çıkan felsefe soruları dile gelişleri itibarıyla adeta tek düzenli bir biçime bürünmüştür: “Varlık nedir?”, “Bilinç nedir?”, “İyi nedir?” gibi felsefe sorularındaki “nedir?” bir felsefe sorusunu var eden temeldir. Felsefe sorularındaki “nedir”de şaşkınlık ile birlikte bir araştırma arzusu da gizlidir. Diğer bir deyişle felsefedeki “nedir”, “anlamı nedir” ile aynı şeydir ve “anlamı nedir”deki anlam kavramların anlamıdır. Anlamın ortamı ise dildir, dildeki sözlere, söz düzenleridir (Uygur, 1971: 16-21).

Felsefe, dil ile yapılan bir etkinliktir. Düşünce/felsefi düşünce ile dil arasında doğrudan bir ilişki vardır. “Dilin gelişmiş olması ve özgür bir düşünce ortamı” (Akarsu, 2001: 104) bir ülkede verimli bir felsefe etkinliğinin oluşabilmesinin öncelikli koşullarıdır. Felsefe, kültürel bir dil ortamı içinde gelişebilen, o dilin kavrayış kapasitesi ve ifade imkânları ile anlam zenginliği bağlamında yapılabilen bir düşünsel etkinliktir. Bu sebeple felsefi etkinlikte dili yalnızca bir araç olarak düşünmek yanıltıcıdır.

Zira dil ile düşünce/felsefi düşünce arasında doğrudan bir bağ vardır. Politika adlı yapıtında Aristoteles insanı konuşan varlık, dili olan varlık ve akıllı varlık olarak tanımlar. Aristoteles’e göre insan logos’u olan canlı varlıktır. Logos kavramı bir yandan söz, dil diğer yandan düşünme, akıl anlamına gelir. Logos kavramında düşünme ile konuşma, düşünce ile dil birbiriyle iç içe geçmiş durumdadır (Akarsu, 2001: 104). Dolayısıyla Aristoteles mantığına göre dil, düşünmenin giysisi gibi olması sebebiyle, dilin formundan düşüncenin formunu çıkarabilmek mümkündür.

Aristoteles’in altını çizdiği üzere dile dayanmayan bir düşünce olanaksız görünmektedir. Zira “...Düşünme denince genellikle gerekçe öne sürme, öncülünden sonuca yürüme, tek tek tasarımları belli bir düzen içinde birbiriyle birleştirme, çıkarım, kanıtlama, karşılaştırma, belgeleme, tanıtlama vb. şeyler anlaşılır” (Uygur, 1984: 15). Tüm bunlar ise dil olmadan gerçekleştirilemez. Dil, zihindeki düşünceyi yansıttığı için, dil ne denli açık ve net ise zihin de o denli açık ve nettir.

Willhelm von Humboldt, dilin sadece yalın bir araç olmayıp, düşünceyi yaratan ve ileri taşıyan bir etkinlik olduğunu ileri sürer (Akarsu, 2001: 104). Diğer yandan dilin düşünceleri yaratması gibi düşünceler de dili yaratırlar. Köklerini derin bir ya-

şam temelinden alan tarihsel ve kültürel bir anlam zenginliğiyle donanımlı bir dil ortamının sağlayacağı imkânlar, verimli bir felsefe etkinliğini gerçekleştirebilmenin vazgeçilmez unsurudur.

Hâl böyle olunca felsefi etkinlikte hareket edilmesi ya da dayanak alınması gerekli olan kültürel ana dil olmalıdır. Zira felsefenin, içinde yer aldığı kültürle organik bir bütünlüğü söz konusudur. Felsefe bu kültürün sanatıyla, ahlakıyla, dili ve dünya görüşüyle alakalıdır. Böylece bir kültür bütünlüğü içinde yer almak durumu, felsefenin, bir gelenek demek olan, bu kültürün dinamik sürekliliği içerisinde bulunması demektir. Çünkü temelde insan vardır (Gürsoy, 2006: 25-29). İnsan, hem kültürel oluşuma katkıda bulunan hem de kendini kuşatan kültür ortamı içerisinde kişiliğini oluşturma imkânı bulan bir varlıktır.

Filozof ise içinde kendi kişiliğinin de şekillendiği kültürel ortamdan kendini soyutlamaksızın, kültürel ana dili işleyip geliştirmek suretiyle kültürel ana dilde ürettiği eserlerle, evrensel bir entelektüel tecrübeyi gerçekleştirmek mecburiyetinde olan kişidir.

Bir kültürel ortam çerçevesinde dil ile düşüncenin karşılıklı ilişkisini “düşünce” ile “varlık” ilişkisinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Zira her düşünce “bir şey” ya da “var olan” hakkındadır. Fakat şey ya da varolan düşünme esnasında zihinde bulunamaz. Bu sebeple zihin düşünürken şeylerin, varolanların yerine geçen kavramları kullanır. Kavramlar arası ilişkiler kurarak gerçekleşen düşünce, sözcükler yoluyla ifade edilir (Gündoğan, 1997: 10); yani zihin dünyayı ve varlığı kavramlarla görür, kavramlarla anlamlı hâle getirir.

Kavram, bir nesnenin zihindeki tasavvurudur. Buna fikir (idée) de denilebilir (Öner, 1991: 16). Kavram, bir şeyin tekil izlenimini, o şeyin imgesini değil de, o şeyin tasarımını gösteren şeye karşılık gelir. Kavram, düşünülebilen ve zihne bir şeyi başka bir şeyden ayırmaya olanak veren şeye ya da tasarıma, nesnelerin ya da olayların ortak özelliklerini kapsayan ve ortak bir ad altında toplayan genel tasarıma, kendisini gösteren terimle anlatılmak istenen genel fikre, kimi sözcüklerle dile getirilen ve deney kökenli olduğu öne sürülen çeşitli soyutluk düzeylerindeki zihinsel içeriklere karşılık gelir (Cevizci, 1996: 304).

Felsefede kavramların diğer bilgi alanlarının kullanımlarından farklı bir biçimde kullanılması sebebiyle zaman zaman “Felsefe, kavramlar oluşturmak, keşfetmek, üretmek sanattır”, “Felsefe, kavram yaratma ve düşünme düzleminin çatılmasıdır” biçiminde felsefe tanımları da yapılagelmiştir (Deleuze, 1993: 12, 44). Gerçekten de felsefi sorgulama bir bakıma kavramlar dünyasına yönelik bir çağrıdır. Hâl böyle olunca felsefi etkinlikte filozofun hareket noktasını kavramlar oluşturur. Filozof, rasyonel, tutarlı, eleştirel ve sorgulayıcı bir düşünce sistemi inşa ederken kavramlardan hareket eder. O, kavramlar üreten, kavramlar oluşturan, kavramların doğru kullanımlarına ve anlamlarına dikkat çeken kişidir.

Bu durumda felsefenin temel görevi bir yandan aydınlatmak, bilgi vermek, hakikatin bilgisine ulaşabilmek adına bir takım prensipler ortaya koyma iken, diğer yandan dilde karşılaşılan güçlüklerin üstesinden gelmek, kavramların yerine geçerek onların temsilcisi olan sözcüklerin yanlış kullanımını önlemektir.

Felsefe, aydınlatmayı ve açıklayarak bilgilendirmeyi amaçladığı için felsefi bir eser bu amaca hizmet etmek durumundadır. Bu sebeple felsefe yazılarında açık, kesin, anlaşılır bir ifade tarzı olmalı “tumturaklı sözlerden ve boş süslemelerden” ve sanat alanında örneği görülen “duygusal çekiciliği” olan ifadelerden kaçınılmalıdır (Murdoch, 1979: 410-418).

Ancak bununla beraber düşünce tarihinde, bir felsefe eserinin aynı zamanda bir sanat/edebiyat eseri olduğu çok sayıda örnek bulabilmek mümkündür: Bu açıdan bakıldığında ilkçağ filozoflarının bazılarının felsefi eserlerini şiir formunda yazdıkları görülür. Ayrıca sanatın kötü bir öykünme olduğunu düşünerek ona ciddi eleştiriler yönelten Platon’un eserlerinin “kendisi kuramsal olarak bunu kabul etmese de büyük... sanat (eserleri)” (Murdoch, 1979: 423) olduğu söylenebilir. Bu yargıya varmak için yalnızca Platon’un eserlerinin diyalog formuna, Devlet adlı eserindeki Mağara Metaforuna, Şölen (Symposion) diyaloguna bakmak yeterlidir. Daha sonraki dönemde sanatçı yönü olan filozoflar arasında Kierkegaard ve Nietzsche ilk akla gelen isimlerdir. Onlar Akademinin dışında oldukları için akademik ve teknik bir dil kullanmamışlardır. “Kierkegaard ve Nietzsche öncelikle bir şairdir” (Barrett, 2003: 210, 252). Bu sebeple onların eserleri hem profesyonelleri hem de diğer insanları sarıp kuşatan tutkulu ve renkli çalışmalardır. Bu isimlere Russell, Pascal, Schopenhauer, Camus ve Sartre vb. isimleri ekleyebilmek mümkündür.

Burada adı geçen düşünürlerin eserlerinde de açık örnekleri görüleceği üzere metaforların imgesel, tipleştirici, betimleyici ve öyküleyici anlatımların kullanımı bir felsefi eseri edebî esere yaklaştıran temel öğelerdir (Taşdelen, 2011: 107). Bu türden felsefi eserlerin pek çok örneğini düşünce tarihinde bulabilmek mümkündür.

Ancak felsefe dildeki güzellik yerine, öncelikle dildeki hakikati arayan, bu sebeple kavramlarla mantıklı, tutarlı ve sistematik bir yapı oluşturmayı arzulayan bir disiplin olması sebebiyle filozof için düşüncesini anlatmanın temel yolu kavramsal analizlere başvurmak ve “felsefi temellendirme” yapmaktır (Gündoğan, 1996: 2-3). Dolayısıyla kullanılan dil, soyut ve kuru bir dildir.

Felsefenin genel özelliklerinin belirlenmesinin ardından edebiyat alanına bakıldığında, edebiyatın güzel sanatların pek çok dalından biri olduğu gibi, kültürel dokunun felsefeyle yakından ilgili öğelerinden biri olduğu da görülür. Felsefenin ne olduğunun bilinmesinin ya da felsefeye dair herkesi tatmin edebilecek bir tanımın bulunmasının zor olması gibi, genel olarak sanat ve edebiyatı da belli standartlara, belli kalıplara indirgemek güçtür. Edebiyatın insan varoluşunun duygu ve düşünce dünyasını yansıtan, insan yaşamında duyguların yerini farklı boyutlarıyla gösteren, insani duyuş gücü ve duygusal açılımı ile anlatmaya çalışan bir etkinlik olduğu söylenebilir (İnam, <http://fikiryolu.net.10.06.2013>).

Edebiyat, duyguları açığa çıkaran, ortaya koyan, onları irdeleyen, insan duygularını derinden betimleyen bir etkinlik olarak insan varoluşunu aydınlatabilecek önemli ipuçları vererek bir bakıma insanları birbirine daha yakından tanıtmaya görevi üstlenir. Bu sebeple edebî ürünler bireylerin birbirlerinin varoluşuna tanıklık etme ve varoluşsal deneyimlerini paylaşabilme imkânı buldukları ürünlerdir. Sevgi, nefret, umut, umutsuzluk, aşk, ızdırap gibi insan varoluşunun farklı yönleri edebiyat yoluyla daha anlaşılır ve tanıdık hâle gelir. İnsan edebî eser yoluyla duygulanırken ya da düşünürken kendi kendisiyle ve insanla yüzleşerek varoluşa katılabilir ve diğerlerinin tecrübelerini paylaşabilme imkânı bulur.

Edebiyat daha önce farkedemediğimiz duyguların, düşüncelerin, yaşam biçimlerinin, karakterlerin duyulur, algılanır, düşünülür kılınması (İnam, <http://fikiryolu.net>10.06.2013) suretiyle kültür ve geleneğimize dair farkındalığı artırmada da etkilidir. Bu suretle edebî eserler aracılığıyla insan toplumsal, tarihsel ve kültürel atmosfere nüfuz edebilir, kendi kültür, gelenek ve tarihi ile bütünleşebilir imkânı bulur.

Edebiyat, sözcükleri kullanan bir sanat biçimidir (Murdoch, 1979: 413). Dolayısıyla felsefe için olduğu gibi edebiyat için de “dilin kullanımı”, “dil bilinci” son derece önemlidir. Ancak bu felsefe ile edebiyatın dili aynı biçimde kullandıkları anlamına gelmez.

Güzel sanatların bir dalı olarak edebiyat, estetik bir kaygı ile hareket eder. Sanatın her alanında olduğu gibi edebiyat alanında da estetik beğeni ön plandadır. İnsan başlangıcından beri hep güzeli aradığı, güzelin peşine düştüğü için, insanın en eski uğraşlarından biri güzele öykünmek, güzeli gerçekleştirmek ve güzeli yaratmak olmuştur.

Edebiyat ise insanın dildeki, sözcüklerdeki güzelliği aradığı bir alandır. Şüphesiz dili güzelleştirebilme eğilimi insanın güzele yöneliminin görünümünden biridir. Estetik bir beğeni ve zevk esasına dayanan sanat ve edebiyat gündelik dünyaya estetik bir boyut kazandırıp ona özel bir estetik yorum katar. Edebî sanatlara başvurularak gösterişli bir biçimde kullanılan dil, edebî eserin bir parçasını oluşturur. Dolayısıyla edebiyatın öncelikli amaçları arasında estetik beğeni duygusu oluşturarak güzellik duygusunun gelişimine katkıda bulunmak gelir. Estetik beğenin tüm insanları tatmin edebilen tek bir yolu olmadığı için tek bir edebî tarzdan ya da ideal bir tarzdan söz edilebilir de mümkün değildir (Murdoch, 1979: 411).

“Kendini anlatma, açıklama ve kendini kabul ettirme isteği sanatta güçlü bir güdü...” (Murdoch, 1979: 417) olması sebebiyle edebî eserde yazar eserine kendi damgasını vurur. Dolayısıyla okuyucu edebî üründe bir yandan yazarın dünyası ile tanışma imkânı bulurken diğer yandan yazarın, sanatın tüm “ustalık... ve kasıtlı şaşırtmacalarını” (Murdoch, 1979: 410) kullanarak okuyucunun esere katılabilmesi için kasıtlı olarak açtığı yerden sezgi ve empati yeteneğini kullanarak edebî esere katılabilir, onu içselleştirebilir, onu kendince anlamlandırabilir ve yorumlayabilir imkânı bulur. Bu ise edebî eserin anlam zenginliğinin bir göstergesidir.

Bu sebeple bir edebî eserin anlamından değil, anlamlarından sözedebilmek daha makuldür. Edebi bir yapıtın tek bir anlamı ya da doğru yorumu değil “anlamları vardır” (Uygur, 1999: 54) ve tek tek yorumların başarısı bu anlamları görünür kılmaktan kaynaklanır.

Felsefi bir eserde, filozofun felsefi bir problematiğe sebatla sınımsız bağlanıp sistematik ve tutarlı düşünce yapısı içinde okuyucusunu aydınlatabilmek adına düşünceler arasında herhangi bir boşluk bırakmamaya ya da atlama yapmamaya özen gösterdiği yerde, edebiyat yazarı okuyucunun eseri bir biçimde içselleştirebilmesi, ona yabancı kalmaması adına kasıtlı bir biçimde okuyucusuna yer açmak durumundadır. Diğer bir deyişle felsefi eserde filozof problematiği “doğrudan doğruya kavratılabilir” amacıyla hareket ederken edebi eserde sanatçının yaratıcılığı, bir ölçüde okuyucunun kavrayış kapasitesi ve hayal gücünü kullanarak, yeni çağrışımlar yapmasına imkân verir.

Felsefe ile edebiyat arasındaki temel farklardan bir diğeri ise felsefi eserin Platon’un Şölen adlı yapıtında görüleceği üzere aynı zamanda bir sanat eseri olduğu örnekler dışında-bilgilendirmek amacına yöneldiği için öncelikle muhtevaya önem verip, ilk planda biçimsel bir yetkinliği amaçlamamasıdır. Filozof, zaman zaman karmaşık imgelemler gerektiren biçimler ya da mükemmel taslaklar oluştursa da, o felsefi problematiği kavramayı sürdürürebilmek adına gerçeği arama yolunda kendi kurduğu biçimleri ya da taslakları sürekli bozabilirken, edebi eserin estetik biçime özel bir önem verdiği görülür.

Ancak bu durum edebiyatın felsefeye yaklaştığı örneklerin olmadığı anlamına gelmez. Bu açıdan ilk akla gelen Tolstoy, Dostoyevski, Proust’un eserleridir ki, bu eserler felsefi düşüncelerle yüklüdür. Şüphesiz her edebî eserde güçlü ya da zayıf bir kavramsal ve düşünsel yapı vardır. Dolayısıyla edebî bir eser kavramsal bir nitelik kazanmaya başladıkça, rasyonel bir temellendirmeye imkân verdikçe, sadece psikolojik tahliller ve duygulandırma düzeyinde kalmayarak, kişiler ve olaylar bazında da olsa gizli bir varlık felsefesi, eserin anlam bütünlüğünü sağlayan bir metafizik ortaya koymaya çalıştıkça (Gürsoy, 2006: 54) onun felsefi öğelerle beslenmeye ve felsefeye yönelmeye başladığı söylenebilir.

Görüleceği üzere felsefe ve edebiyat kültürel dokunun iki farklı ögesi olmasına rağmen onların yakınlaştıkları ve hatta iç içe geçip kaynaştıkları örnekler bulabilmek mümkündür.

Ancak tam da bu noktada edebiyat eleştirmenlerini sıklıkla meşgul eden “Bir eseri, sanat eseri yapan biçim midir, içerik midir?”, “Sanat ve edebiyat estetik duygu ve beğeniden uzaklaşır yalnızca bilgilendirmek ya da gerçekliği yansıtmak amacına yönelirse angaje bir sanat hâline gelir mi?”, “Sanat, sanat için midir, yoksa sanat, toplum için midir?”, “Sanatı/edebiyatı, sanat/edebiyat yapan nedir?” gibi sorular bir kez daha gündeme gelir.

Bu sorular şüphesiz tartışmalı sorulardır. Hem felsefe hem de edebiyat alanında eserler veren Murdoch edebiyatın edebiyat olabilmesi için kişiyi duygusal olarak harekete geçirmesi gerektiğini düşünür. Ona göre “edebiyat, belli duyguları uyardırmak için başvurulan disiplinli bir teknik olarak nitelendirilebilir... Edebiyat ya da herhangi bir türden sanat yapmak güdüsünün dünyanın biçimsizliğini yenme ve aksi hâlde anlamsız bir moloz yığını gibi görünecek malzemeden biçimler çıkararak insanın kendisini neşelenendirme isteği” (Murdoch, 1979: 419, 414) olduğunu ifade eder.

Böyle bir perspektiften bakıldığında edebiyatın temel amaçlarından biri onun dünyanın biçimsizliğinin üstesinden gelebilecek biçimler çıkarabilme ve bu doğrultuda da insanın kendini neşelenendirme isteğidir.

Ancak bunun yanı sıra Murdoch’a göre sanat biçimsel olduğu kadar gerçekçi, özerk olduğu kadar temsil edici olmak durumundadır. Sanat, dar kalıplar içinde kalmayıp kendinin ötesindeki gerçekliğe değindiği ölçüde etkisini artırabilecektir. Elbette iletişim dolaylı olabilir, ancak büyük yazarların gerçekten anlamlı olabilme özelliği biçimsel dil oyunlarına ya da kişisel imgelemin dar çatlaklarına değil, gerçek dünyaya açıldığı için bizim keşfedebileceğimiz ve zevk alabileceğimiz geniş alanlar sağlamasındandır (Murdoch, 1979: 440). Büyük yazarları hiç bıkmadan defalarca okuyabilmemizin sebebi budur.

Öte yandan varoluşçu felsefenin popüler ismi J.P.Sartre ise biçim ve içerik tartışması söz konusu olduğunda üslubun önemini azımsamasa da, yazarın öncelikle hangi konuda yazmak istediğini neye karşı, ne için tavır alması gerektiğini açık seçik belirledikten sonra uygun üslubu bulmaya çalışması gerektiğini düşünür. Ona göre üslup dikkati tümüyle çekmemeli, fazla göze batmamalıdır. Daha da önemlisi üslubun zorla değil gizlice, belli etmeden insanı kendine çekmesidir.

Sartre’a göre “biçim üzerine önceden hiçbir şey söylenemez... herkes biçimini kendi bulur... gerçi, konular bir üsluba götürür: ama onu buyrukları altına alamazlar. Kısacası bütün sorun insanın neyi yazacağını bilmesindedir... bunu bildikten sonra iş nasıl yazılacağına kalır. Çok kere iki iş bir araya gelir, ama iyi yazarlarda hiçbir zaman üslup konudan önce gelmez... sanat hiçbir zaman biçimcilerden yana olmamıştır” (Sartre, 1998: 105-107). Bu suretle kendini angaje/bağlanmış bir yazar olarak nitelendiren Sartre, edebiyatın bir eylem şekli olduğunu düşünerek yazarların kendilerini angaje etmelerini, adamalarını ister.

Ona göre, edebiyat yazarı için dil bir alettir. Edebiyat ile şiir arasında kesin bir ayrım yapan Sartre’a göre her ikisi de dili anlatım aracı olarak kullanmakla birlikte birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılırlar. Zira dil kavramından anladığımız şey her zaman farklıdır. Şiir dilinden edebiyat diline geçildiğinde dil başkalaşır. Ozanın dili bir alet olarak kullanmaktan kaçınıp kendini dilin hizmetine verdiği yerde, edebiyat yazarı için dil bir alettir (Biemel, 1984: 21). Yazar bir olayı, durumu aydınlığa kavuşturmak için, kavramak için dili kullandığı için Sartre’a göre, yazar öncelikle dilin büyülü etkisine kapılmaktan vazgeçmelidir.

Zira Sartre'a göre düz yazı/nesir özü itibarıyla "amaçla" koşullanmış olup, amaçla yöneliktir. Nesir yazarı sözcükleri kullanan, bir şeyler anlatan insandır. Dolayısıyla yazar, bir konuşmacıdır. Konuşmak, yazmak, dünyaya ilişkin bir görüşü ortaya çıkarmak, bir şeyin üstünü açmak, onu açığa çıkarmak ise Sartre'a göre bir eylemdir. Eylem mevcut varolanın dönüşümünü gerçekleştirmeye yöneliktir (Biemel, 1984: 23-27).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Sartre'a göre angaje yazar konuşmanın ve yazmanın sıradan ve yansız bir şey olmadığını farkedene ve sözcüğün eylem olduğunu bilen kişidir. Angaje yazarın "asıl işi... göstermek, kanıtlamak, açıklamak, aldatmacaları ortaya çıkarmak, masalları, putları, küçük bir eleştiri" ortamında çözüdürmektir (Sartre, 1998: 120). Günün sorunları üstünde düşüncelerini açıkça ortaya koymayarak yazarlığın büyümlü bir dünyası olduğu izlenimini veren yazarlar, ona göre, bir biçimde göz boyamaktadırlar. Bu sebeple Sartre'a göre edebiyat her zaman angaje ve sorumludur. "Edebiyatı sadece sorumsuzluğa, türkülere indirirseniz durduğu yerde durur. Yazılı her söz insanın ve toplumun bütün ortamlarında yankılar uyandırmazsa, hiçbir anlamı yoktur. Bir çağın edebiyatı, edebiyatın içine sindirdiği çağın kendisidir... Edebiyatın güzelliği herşey olmak isteğinden gelir... Güzellik aramaktan değil" (Sartre, 1998: 113).

Bu suretle Sartre'a göre yazarın angajmanı toplumsal dünyayı değiştirmek arzusundan, insanın özgürlüğüne yaptığı çağrıdan ve kendi sorumluluğuna ortak edebilmek amacıyla okuyucuyla kurduğu güven anlaşmasından ibarettir. Bu da Sartre'ın "sanat, sanat içindir" anlayışından uzak bir tavır sergilediği anlamına gelir.

Burada altı çizilmesi gereken husus, varoluşçu bir filozof olarak Sartre'ın angaje bir edebiyatı tercihinin temel sebebinin onun edebiyatı sadece bir propaganda aracı ya da felsefi teorisi açısından sadece bir anlatım imkânı olarak görmesi değil, bunların ötesinde edebiyatın/romanın bir anlatım biçimi olarak varoluş felsefesiyle köklü bir bağının olduğunu farketmiş olmasıdır (Gürsoy, 2006: 50).

Gerçekten de varoluşçu felsefe temel mesajlarından pek çoğunu roman, drama, günce vb. yoluyla verebilen felsefeyle edebiyat ilişkisinin yoğun ve görkemli örneklerini gördüğümüz bir alandır.

Varoluşçu filozoflar somut (konkre) olana dönme eğiliminde olup, insanı bireysel orijinalitesi ve kendine özgü yaşam biçimiyle biricik bir varlık olarak değerlendiren soyut ve rasyonel açıklama girişimlerini bir yana bırakıp, insanı somut bir birey olarak kavramaya, onun somut ve öznel tecrübelerini betimlemeye çalışırken felsefi düşüncelerini daha anlaşılır hâle getiren, onları soyut, kuru, mantıksal bir düşünce olmaktan kurtaran romanın ve dramının anlatım biçimine başvurmuşlardır.

Roman yoluyla insan varoluşunu tüm derinliğiyle gözler önüne sermeye ve betimlemeye çalışmışlardır. Bu sebeple edebi eserler bireysel varoluşların birbirlerinin yaşantılarına tanıklık ettikleri, onların varoluşlarına nüfuz edebildikleri, onların ya-

şantılarını sezerek, hissederek anlayabildikleri eserler olmuştur. Başka bir deyişle, Sartre örneğinde de altı çizildiği üzere varoluşçu filozofların felsefi düşünceleri ve edebi eserleri yalnızca bir anlam bütünlüğü oluşturmakla kalmamış, varoluşçu felsefenin metafizik boyutu ancak romanda kendisini gösterebilmiştir.

Ancak varoluşçu filozofların, özellikle Fransızların, ister denemeler, günceler isterse romanlar ve dramalar olsun edebi formlara başvurmaları, felsefenin edebiyatlaşma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı tarzında zaman zaman ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Her ne kadar geleneksel filozoflar varoluşçu düşünürlerin felsefi düşüncelerini dile getirirken deneme, günce, roman, drama gibi ifade tarzlarına başvurmasına isteksiz baksalar da, roman ve diğer ifade tarzları varoluşçu felsefede insan varoluşunun yaşayan tecrübelerini aktarabilmenin en temel yollarından biri olmuştur.

Zira varoluşçu felsefede insan artık soyut ve evrensel bir kavram olmayıp, somut ve bireysel varlık olarak ele alındığı için doğrudan doğruya yaşadığı tecrübeleri çerçevesinde anlaşılabilir durumdadır. Bu sebeple varoluşçu filozoflar insan varoluşunun aşk, acı, umut, umutsuzluk, ihanet, sadakat, özgürlük gibi temel deneyimlerini roman kahramanlarıyla temsil edebilme yolunu tercih etmişlerdir. Romanlarında orijinal, canlı, yaşayan karakterler yaratarak, onlar aracılığıyla insan varoluşunun ahlaki ve metafizik derinliğine dikkat çekmişlerdir.

Hâl böyle olunca varoluşçu felsefede, felsefenin metafizik boyutunun ancak romanda kendisini gösterebildiği söylenebilir. Çünkü metafizik boyut insan yaşamında ve insan yaşamının kendine özgü tecrübeleri çerçevesinde ortaya çıkmakta ve “insan durumu” üzerine yapılan fenomenolojik betimlemelerde mevcut olmaktadır. Bu tarz bir roman insanlar ve insani olayları, insanların dünya ile olan ilişkilerini bir bütün olarak serimlemeye çalışan metafizik bir romandır. “Metafizik roman”, romanın en yüksek, en mutlak türü olup salt edebiyat ve salt felsefenin yapamadığı şeyi yalnızca o yapmak durumundadır (Gürsoy, 2006: 51).

Bu tarz bir eserde, edebiyat ile felsefenin iç içe geçip bütünleştiği görülür. Sartre’in entelektüel yeteneği ile sanatta yaratıcılığının birbiriyle kesişmesi sebebiyle en iyi eserlerinden biri kabul edilen ve varlığın köklü kontenjanlığını ve saçmalığını aksettiren metafizik bir tecrübeyi yansıtan *Bulantı* adlı romanı bu türden eserlerin özgün örneklerindedir.

Edebiyat felsefe ilişkisinin nitelikli örneklerini kendi kültür tarihimizde de bulabilmek mümkündür. Felsefe; nihai noktada yalnızca bir ögesi olmakla kalmayıp aynı zamanda “bilinci/farkındalığı” da olduğu kültürel bütünlüğün bilim, ahlak, sanat, edebiyat gibi diğer öğelerinden kopuk olmayıp, hayatla bütünleşip teori-pratik birlikteliğini yakalamayı arzuladığı için, ister nesir isterse manzum olarak yazılmış olsun destanlar, masallar, kıssalar, öyküler, romanlar, insanî varoluşun düşünsel-duygusal yönlerini yansıtan ve içinde az ya da çok felsefi öğeler ihtiva eden edebi ürünlerdir. Bu sebeple felsefenin hayatla bağlarını koparıp, onu salt teoriye indirgemek, felsefi bir sistematığe bürünmüş ve akademik-teknik bir dille yazılmış ürünlerin dışında

kalan ürünleri yalnızca duygusal ya da estetik kaygılarla kaleme alınmış edebi ürün olarak nitelendirerek felsefeden kopuk düşünmek, olsa olsa kültürün anlamlı doku bütünlüğünü görmezden gelmek ve Türk felsefesini kısırlaştırmaya katkıda bulunmak olabilir.

Bu açıdan Türk edebiyatının temel eserlerinin felsefi bir bakış açısıyla yeniden gözden geçirilmesi, bu eserlerin muhtevasını biçimlendirirken başvurulan semboller, metaforlar, söz sanatları, imgelerin (Taşdelen, 2011: 118-120) kavramsal açıklamalarının yapılarak felsefi öğelerin açığa çıkarılması, “edebi dil” ile “felsefi dil” arasındaki geçişlerin yakalanması gerekmektedir.

Bu durumda Mevlana, Yunus Emre, Yusuf Has Hacı, Ali Şir Nevai gibi kültürümüze katkıda bulunan şahsiyetlerin eserlerinin yanı sıra destan, öykü, kıssaların vb. edebiyat alanındaki ürünlerin yüzeysel bir bakış açısıyla değil, yeniden ve derinlikli bir okumaya, anlamaya, yorumlanmaya ve evrensel bir platformda tanıtılmaya ihtiyacı vardır. Böyle bir tavrın Türk kültürünün gelişimine olduğu kadar felsefe ve edebiyat alanlarının gelişimine de katkısı olup, felsefi düşünce ve felsefi problemlerin yalnızca akademik-teknik eserlerde değil, sanatsal ürünlerde de mevcut olabileceğini gösterecektir.

Özetle kültürün iki ögesi olan sanat/edebiyatın felsefeye, felsefenin edebiyata yönelik eğilimi ya da bu iki alanın yakınlığı insan varoluşunun duygusal ve düşünsel dünyasının bütünlük hâlinde derinden kavranabilmesi ve anlaşılabilmesi açısından önümüze yeni imkânlar sunmaktadır. Edebiyat ve felsefe bütünlüşmesinin en mükemmel örneği olarak nitelendirilen “metafizik roman”, salt edebiyatın ve salt felsefenin tek başına başaramadığı bir anlatım imkânı sağlamaktadır. Bu suretle bir yandan roman; ahlaki, felsefi ve metafizik bir derinlik kazanırken, felsefe ise betimlemeye, öykülemeye vb. dayalı yeni bir kavrayış, anlatım tarzı ve yorum imkânı bulmaktadır. Böylece insan varoluşunun kendine özgü tecrübelerine ve bu tecrübelerdeki metafizik derinliğe dikkat çekmek mümkün olmaktadır.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1984) Wilhelm von Humboldt'da Dil Kültür Bağlantısı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akarsu, B. (2001) "Felsefe Dili Olarak Türkçe", İçinde: Çotusöken B., Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Öğretim ve Araştırma Alanı Olarak Felsefe, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Barrett, W. (2003) İrrasyonel İnsan, (Çev.Salih Özer), Ankara: Hece Yayınları.
- Biemel, W. (1984) J. P. Sartre, (Çev.Veyssel Atayman), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Cevizci, A. (1996) Felsefe Sözlüğü, Ankara: Ekin Yayınları.
- Cevizci, A. (2007) Felsefeye Giriş, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Deleuze, G.; Guattari, F. (1993) Felsefe Nedir?, (Çev.Turhan Ilgaz), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökberk, M. (2008) Değişen Dünya Değişen Dil, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gündoğan, A. O. (1996) "Edebiyat ve Felsefe İlişkisi Üzerine", Akademik Araştırmalar, Yıl 1, S. 2, s. 1-6.
- Gündoğan, A. O. (1997) "Bilim Dili Olarak Türkçe", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, <http://edergi.atauni.edu.tr/ataunited/article/viewFile/1020001936/1020001942>. (10.06.2013.)
- Gürsoy, K. (2006) Bir Felsefe Geleneğimiz Var mı?, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- İnam, A. (2012) "Edebiyat ve Felsefe", <http://fikiryolu.net/index.php?option>. (10.06.2013.)
- Murdoch, I. (1979) "Felsefe ve Edebiyat", İçinde: Maggee, B., Yeni Düşün Adamları, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Öner, N. (1991) Klasik Mantık, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Özlem, D. (2009) Anlamdan Geleneğe Kimlikten Özgürlüğe (Kavramlar ve Tarihleri III), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Sartre, J. P. (1998) Denemeler, (Çev. S. Eyüboğlu, V. Günyol), İstanbul: Say Yayıncılık.
- Taşdelen, V. (2011) "Edebiyattaki Felsefe Felsefedeki Edebiyat", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 21, s.107-127.
- Uygur, N. (1971) Felsefenin Çağrısı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Uygur, N. (1984) Kültür Kuramı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Uygur, N. (1999) İnsan Açısından Edebiyat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

